

VREME - KAKO GA FUTUROLOZI VIDE

Na prvi pogled, dalo bi se pomisliti da naučno (zapadnjačko) određenje prema kojem jedan sekund predstavlja „9,192.631.700 cikla frekvencije povezane sa prelazom između dva nivoa energije izotopa cezijuma 133” verovatno ne uzbuđuje savremenog proučavaoca budućnosti. (Tim pre što u nekim tehnički manje naprednim i linearno slabije organizovanim društvima, kao najmanja osnovna vremenska jedinica i dan-danas služi „vreme potrebno da se obari pirinač”.¹⁾ Ali, uputnije bi bilo da se ta misao glasno ne saopštava.

Jer će je, ako niko drugi, opovrgnuti bar holandski futurolog Fred Polak.

Kriza našeg doba ne izgleda tako zagonetno u svetlosti mutacije vremena, veli on. Najmanji odsečak vremena počeo je sada da vlada vre-

¹⁾ *Komentar Dušana Pajina:* Na prvi pogled, da. Međutim, kad bolje pogledamo vidimo da se ovde porede dve različite stvari.

Ne samo da se poredi jedno linearno organizovano društvo sa „nelinearnim” (tačnije sa društvom u kome način proizvodnje ne nameće kvantifikaciju vremena), već je kao predstavnik jednog društva uzeto teorijsko (naučno) shvatanje, a kao poredbeni član drugog društva, vremenski obrazac svakodnevice, tj. „vreme potrebno da se obari pirinač”. Međutim, ni mi, kad kuvamo pasulj, ne računamo sa frekvencijom izotopa cezijuma 133. Drugo, na teorijskoj ravni izgleda da nešto drukčije stoje (ili su stajale) stvari i u društvima gde se pretežno kuva pirinač.

Tako je na primer, još u ranom budizmu (približno III vek n.e.) postojala teorija o trenutnosti (*kšana-vada*) po kojoj se vreme, tj. procesualnost spoljnog sveta i svesti shvatala *kvantno*. Smatralo se, naime, da procesi ne teku kontinuirano, već skokovito, da ono što mi doživljavamo kao kontinuiran vremenski, uzročno-posledični sled, u stvari, predstavlja sled veoma kratkih vremenskih jedinica, *kšana*. Ne znamo da li je bila data „donja” relacija kšane (u našem slučaju kao „donja” relacija sekunde uzima se frekvenciju cezijuma 133). No, bila je data „gornja” relacija kšane, te imamo predstavu te jedinice. Jedan dan (naših 24 časa, ili 86.400 sec.) sadržavao je 6.400.099.980 kšana. Dakle, jedna sekunda sadrži približno 74.075 kšara. Istina, kšane nisu korišćene kao orijentacija u kuvanju pirinča, ali svedoče da ljudi odavno sitničare s vremenom.

menom kao celinom, baš kao što najslabija karika u lancu uslovljava čvrstinu celine. „A sadašnji trenutak i jeste najslabija karika u čitavom lancu istorijskog vremena.“ U stvari, svaki trenutak nabijen je najvišom voltažom. Svaki čovek u svakom trenutku stoji pred *kairosom*, duhovno spreman na iznenadne i drastične promene, koje pristižu u sve kraćim razmacima. Nekada, on je raspolagao vremenom; sada, vreme raspolaže njime.

Polakove kolege „po kristalnoj kugli XX veka“ retko kad pominju druge dve makroskopske strele vremena: *termodinamičku*, koju određuju procesi entropije u zatvorenim sistemima, i *kosmološku*, koju svojim povlačenjem iscrtavaju same galaksije. Ali, te strele se, valjda, podrazumevaju. Proučavaoci budućnosti, u svakom slučaju, nemaju razloga da se ne pozovu na britanskog književnika Lorensa Darel, koji tvrdi da svoje vreme imaju i pesnik, i filosof, i trudnica, i kalendar. Svoje vreme, *eo ipso*, ima i futurolog!

Ono se naziva budućnost.²⁾

²⁾ *Komentar Dušana Pajina:* Dosadašnja kratka istorija futurologije pokazuje da futurologija, pretežno nije okrenuta budućnosti već sadašnjosti, da su njena „predviđanja“ više u službi stvaranja određene slike o budućnosti, nego u funkciji potrebe otkrivanja i predviđanja budućnosti. Budućnost je tu samo okvir razvijanja jedne teze ili uverenja, utoliko komotniji što je još manje diskriminativan nego prošlost. Kako inače razumeti činjenicu da su Herman Kan i A. Viner već posle deset godina izašli sa novim, revidiranim predviđanjima, različitim od onih iznetih u knjizi „2000. godina“ iz 1967, ili da Rimski klub menja svoje prognoze još skorijeg datuma. Ako je budućnost već toliko nezvesna da ne možemo predvideti ni prilike za narednih 20 godina, onda je očigledno da su pojedina predviđanja samo sredstvo potkusurivanja u jednoj igri kojoj je do budućnosti i predviđanja stalo koliko do lanjskog snega. Istina, valja se i pri tome čuvati neopravdanih generalizacija — kao i drugde postoje i tu istraživači koji su „izvan igre“. Ipak, budućnost je često isto tako stavljena u funkciju aktualnih ideoloških potreba kao i prošlost, odnosno kulturna istorija. Druga slabost futurologije je što je ona metodološki pretežno zasnovana na statistici (kao tehnici obrade podataka i uočavanja veza i trendova) i statističkom načinu mišljenja, za koje je budućnost manje-više kvantitativna projekcija, ili ekstrapolacija sadašnjosti. Utoliko je značajno što autor navodi i lucidnu opasku Gastona Beržea, da budućnost nije nešto što dolazi posle sadašnjosti, nego nešto što je od nje drugačije. To što se futurologija uglavnom bavi tehnološkim i proizvodnim projekcijama i što budućnost uglavnom vidi kao uvećanu sadašnjost (više energije, više hrane, više ljudi, više oružja, više slobodnog vremena) nije samo iz straha da neće biti „egzaktna“ ili „naučno zasnovana“, već i stoga što progres sagledava kvantitativno.

Kad se futurologija odvoji od ideološke upotrebe i nabedene „naučnosti“, ona postaje bliža onome što jedan od navedenih autora naziva umetnošću naziranja — uz pretpostavku da umetnost i naziranje ne budu poriče za fantaziranje. Futurologija je ipak jedno, a „science fiction“ drugo, iako se tu mogu naći i primeri zanimljivih poklapanja (kad je reč o Žil Vernu, ili u novije vreme, Arturu Klarku).

Ali, kako budućnost „izdvojiti”, kako je definisati i načiniti predmetom istraživanja. (Mada Norvežanin Johan Galtung ne voli reč istraživanja. „Ja se opredeljujem za proučavanje.” — veli on. „Istraživanje se vezuje za empiriju, a podatke nudi samo prošlost; budućnost ne može da nam ih ponudi.”) Doajen evropskih futurologa Francuz Bertran de Žuvenel utvrđuje temeljnu razliku između prošlosti i budućnosti. Dakako, sa stanovišta misleće jedinke.

Prošlost je vilajet činjenica nad kojima nemamo nikakvu moć, spekuliše on. U isti mah, to je i vilajet saznatljivih činjenica. Strogo uzev, samo *facta* mogu da se spoznaju, pozitivno znanje možemo da imamo samo o prošlosti. Ali, u pogledu prošlosti, čoveku volja ništa ne vredi, njegova slobodna volja je ravna nuli, njegova moć — nepostojeća.

S druge strane, prema Bertranu de Žuvenelu, jedino „korisno znanje” odnosi se na budućnost. Za čoveka u ulozi aktivnog činioca, budućnost je područje slobode i moći, ali za čoveka kao biće koje saznaje, ona je područje neizvesnosti. To je područje slobode jer smo slobodni da zamislimo da će nešto čega sada nema, u budućnosti postojati. To je područje moći jer imamo izvesnu moć da proverimo vrednost onoga što smo zamislili; u stvari, to je jedino područje naše moći, jer smo u stanju da delujemo samo na budućnost. To je područje neizvesnosti, jer ono što će biti ne može da se dokaže i proveriti na isti način kao ono što je već svršena činjenica.

Za de Žuvenelovog zemljaka, prospektivnog antropologa Gastona Beržea, budućnost nije nešto što dolazi *posle* sadašnjosti, nego nešto što je od nje drugačije, što je „otvorenog kraja”. Budućnost nije prosto produžetak sadašnjosti, i pošto je takva, na nju ne treba gledati iz sadašnjosti, već iz same budućnosti. A tada najveća vrлина postaje uobrazilja, koja niukom slučaju nije „haotično uzajamno delovanje duhovnih sila”; ona je otvorenost duha koji odbija da bude sabijen u određene okvire, i koji smatra da se uvek sve može dovesti u pitanje.

Po putnim ispravama Amerikanac, a po kršćenicima Škotlandanin, Džon Makhejl dolazi do zaključka da prošlost, sadašnjost i budućnost nemaju utvrđeno mesto u vremenu: budućnost se sastoji od prošlosti i sadašnjosti; prošlost se uvek iznova stvara u budućnosti; prošlost, sadašnjost i budućnost mešaju se u svakom trenutku svesti. Ovaj futurolog očigledno zazire od Edingtonove strele vremena (koja stremi ka budućnosti, dok za njom stiže istorija); čak i ako je ta strela stalna, i ako budućnost izvire iz

sadašnjosti, veli on, budućnost budućnosti je takođe u našoj sadašnjosti, baš kao i u uzastopnim sadašnjostima što neprekidno iskrsavaju.

Ako išta zbunjuje, onda je to posledica činjenice da svet na prošlost gleda kao na nešto što je nepovratno iščezlo, a na sadašnjost kao na nešto privremeno, što se brzo i bez ostatka promeće u neumitnu i nepoznatu budućnost. U stvari, uverava nas Makhejl, mnogi od događaja koji delotvorno predodređuju budućnost, već se nalaze u nedavnoj prošlosti. Drugi značajni događaji dešavaju se u sadašnjosti, ali mogu da budu toliko ispod praga naše sposobnosti prepoznavanja da se njihov značaj procenjuje tek onda kad njihova skupna dejstva dostignu kritičnu masu u nekoj tački u budućnosti. Menjajući budućnost, ti događaji mogu da iziskuju promene i u našem gledanju na prošlost.

Obično mislimo da smo kadri da sadašnjost neposrednije kontrolišemo nego prošlost ili budućnost. Prema futurologu koga navodimo, to je, možda, samo privid. Sadašnjost se često može definisati i opisati tek kad je prošla. Značaj kakvog minulog ili sadašnjeg događaja dolazi do izražaja samo u bliskoj ili daljoj budućnosti. Sa stanovišta uobličljivosti, prošlost i budućnost bi se možda mogle smatrati nečim što je u većoj meri pod našom kontrolom od neopipljive sadašnjosti.

Ima nečeg paradoksalnog i protivrečnog i u našem ličnom subjektivnom stavu prema prošlosti. Verujemo da je ona neizmenljiva: „Što je učinjeno, ne može se raščiniti.“ Ali, pamćenje neprestano predstavlja našu biografsku prošlost na isti način na koji naše selektivno opažanje i sredstva opštenja projektuju sadašnjost i budućnost. Da li je onda daleko od pameti pomisao da bi pri svakom ozbiljnom proučavanju budućnosti valjalo strogo zahvatiti i u prošlost?

Fred Polak, još jednom.

Ovaj pesimist (inače, marksizmu nenaklonjeni prorok propasti zapadne civilizacije i kulture) ide korak dalje od Makhejla. Naše vreme, kaže on, zna samo za *neprekinutu* sadašnjost; između nje i kosmološkog vremena nema ničega: bezvazdušni prostor. Postoje i druga obeležja našeg doba, ali valjda najdalekosežniji značaj ima „bezdušno rušenje predstava o budućnosti“.

Pa, ipak, nije posredi opšte naginjanje prema ikonoborstvu. Preko opština, vidna imagerija igra važniju ulogu no ikad ranije. Roman budućnosti je među bestselerima našeg vremena kao karikatura utopije, kao poluutopija i *science*

fiction. A radoznalost za planirani razvoj svih vrsta dostigla je vrhunac: živimo u dobu planiranja. Najzad, u pokretu je dobar deo čovečanstva privučen izgledima na emancipaciju (izgledima koje Polak naziva pseudoeshatološkim i društvenim mitovima). Posredi je nešto drugo. Naprave za merenje vremena gospodare našim životom. Od časovnika i hronometara očekuje se da sa velikom tačnošću beleže i deliče sekunda — u vreme kad astrofizika i arheologija barataju milionima i trilionima godina. Ljudski vek je produžen, ali je vreme života kraće no ikad. Ko je kadar da obavi posao čitavog života u jednodnevnom životu našeg leptirskog postojanja?

Lanac vremena se već raskinuo, kaže Fred Polak. Snage čija se energija, zapečaćena u samom vremenu, kroz stoleća konzervisala, sada su oslobođene. Kočnice su uklonjene, konopci razvezani. Vremenom više ne upravljaju natprirodne sile. Čovek će uskoro moći da se opredeljuje za vlastitu sudbinu, da ostvaruje svoje ljudske slobode, i da se prihvata pravih odgovornosti. Na putu napretka nema više nikakvih prepreka. Čovekova moć nad neprijateljskom prirodom gotovo da je neograničena. Čudesno se razvila i njegova veština u društvenom i privrednom planiranju. „A, ipak, na samom zenitu njegove spoljne moći, njegova svest o unutrašnjoj nemoći dostigla je dramatično nisku tačku” zaključuje sumorni Holandaniin. Dvonošcu ne preostaje ništa drugo do „da se kroz razne oblike eskepizma povlači iz sveprožimajuće sadašnjice”.

Ranije, sadašnjost nije imala samostalan značaj ili sopstvenu egzistenciju. Za svoje postojanje, dugovala je isključivo dimenzijama prošlosti i budućnosti. Ali, sada, naprotiv, ona usisava u se svu egzistenciju u vremenu. Između mikroskopskog smanjivanja sadašnjosti prikovane za trenutak, i makroskopskog širenja beskrajnog svemira, leži praznina. Taj bezvazdušni prostor označava mesto gde je sadašnjost progutala prošlost i budućnost.

Za razliku od Polaka, zagovornik takozvanog kosmičkog prevrata (Iranac naturalizovan u SAD) Ferejdun Esfandijari misli da oslobađanje od vremena tek predstoji. „Dve osnovne odrednice našeg životinjsko-ljudskog života — kaže ovaj futurolog — jesu Vreme i Prostor (Biologija i Sredina). Sve dok smo na milosti i nemilosti tih dveju snaga-bliznakinja, ljudska sudbina će ostati tragična: vezana vremenom i prostorom.” U dvozubom prevratu protiv naših osnovnih ograničenja, vremenskoj (biološkoj) dimenziji pripada u ovom trenutku počasno mesto. Menjajući ljudsku biologiju, menjamo i svoj položaj u Prostoru. Pošto je telo, ranjivo kakvo je,

vodenički kamen oko čovekovog vrata, najozbiljnija prepreka na njegovu putu ka višim stepenovima evolucije, moramo se protiv njega pobuniti.

Esfandijari podiže temperaturu svom viđenju stvari koje dolaze: on nije bez pesničke žice, i hoće da liči na poluzaboravljenog proroka Kalila Gibrana:

„Preveć izloženi opasnostima, i preveć krhki, svakog trenutka možemo biti osakaćeni, u svakom trenutku možemo iznenada prestati da postojimo. /.../ Svi mi posrćemo kroz život rubom provalije. Jedan jedini pogrešan korak, i više nikad nas nema. /.../ Grozno je da takva prelepa pojava kao što je život bude zaslužnjena u nečem tako krhkom, nepouzdanom i primitivnom kao što je naše telo.”

Ali, pokret za prepravljajanjem ljudskog tela — koji sad već ima i svoj alat: rekonstruktivnu plastičnu hirurgiju i genetsko inženjerstvo — nije sam sebi svrha; njegov konačni cilj je nadilaženje smrti, onog najtragičnijeg u ljudskoj sudbini: „Smrt i njena blizina nanele su ljudima više patnji, tuge i straha nego sve druge sile zajedno.” Pred licem tog sveobuhvatnog problema, kaže Esfandijari, sve ostalo postaje drugostepeno.

Kad postignemo besmrtnost, sve drugo biće moguće. Do početka šezdesetih godina našeg veka, besmrtnost je predstavljala metafizičku zamisao; tada je počela da prelazi u delokrug nauke; u istraživačkim ustanovama širom planete troše se danas milioni dolara „u prevratu protiv najteže krize čovečanstva”. Doći će dan kad će smrt jednog jedinog ljudskog bića — ma kog čoveka — biti tako retka i tragična da će vest o tome puštena preko zemljina šara zapanjiti ljudski rod. Poziva amerikanizovani Iranac: „Ubrzajmo dolazak tog dana, dana kada će smrt pripasti našoj prošlosti, i kad će ispred nas biti samo Život!”

Iz Bukurešta oglašava se Ana Aslan. „Mnogi naučnici, kao i ja, smatraju da je smrt — nepravda.” — kaže ona.

Još jednom: Bertran de Žuvenel.

Ono sa čime moramo računati, bila bi, prema njemu, ne obična budućnost, kako je laik poima, nego *futuribile* (futur possible) — recimo, na našem jeziku, *mogućnost* (moguća budućnost). Mogućnost je *futurum* koji se javlja svesti kao mogući izdanak sadašnjeg stanja stvari. Pošto naša misao nije kadra da sa izvesnošću shvati *futura*, ona, mesto toga, razmatra moguće

budućnosti. Ali, jedno buduće stanje stvari ulazi u razred mogućnosti samo ako način njegova nastajanja iz sadašnjeg stanja stvari deluje ubedljivo, ako se da zamisliti.

U našim glavama vrzma se verovatno bar šesnaest varijanti mogućih budućnosti, od kojih su neke poželjne a neostvarljive; druge — poželjne i ostvarljive; treće — nepoželjne, a, možda, neminovne.

Futurologija, prema Bertranu de Žuvenelu, uopšte nije nauka niti bi to trebalo da postane. Inače, godina 2000. bila bi već sada stvarnost. Alternativa koju on nudi zove se umetnost naziranja. Na šta, ako dobro pamtim, pristaje i hamburški fizičar fon Vajcseker. Prigovor je to, mada posređan, Nemcu Osipu Flethajmu, koji je u svoje vreme i smislio naziv „futuresologija“, tvrdeći da ova u jednom slučaju sugerise čistu nauku, u drugom — primenjenu, a u trećem — filozofiju. Doduše, de Žuvenel ne spori da u futuresologiji, ako i nije nauka, ima naučnog duha, ona se, kao što znamo, služi naučnim metodima.

Ono što je počelo pre desetak godina kao ozbiljan akademski poduhvat, dograbili su sada opština i uobrazilja običnog čoveka. Tema 2000. godine javlja se sve učestalije u štampi, na radiju i televiziji, na predavanjima, takođe. Prema harvardskom zagovorniku postindustrijskog društva Denijelu Belu, dobar deo pažnje koja se pridaje toj okrugloj godini duguje magiji hiljade. Zar pod hiljazmom ne podrazumevamo verovanje u budući život slobodan od nesavršenosti ljudskog postojanja?

Bilo kako bilo, futurologija se sve više usredsređuje na kraj drugog hiljadugodišta. (Čak i u planskim postupcima u privredi, obrazovanju, saobraćaju.) Možda i zbog toga što su je kratkoročnije prognoze 60-tih godina, naročito one u krupnom biznisu, teško kompromitovale. Svet se još uvek seća Aleksandra de Severskog, koji je pokušao da veštački oživi prodaju svojih proizvoda zvoneći na sva zvona kako će do sredine sedamdesetih godina helikopteri biti maltene isto toliko popularni kao i automobili, i da će se prodavati za svega nekoliko stotina dolara.

Čuli ste, verovatno, za Klarkovu *Tabelu budućnosti*.

U njoj, ovaj britanski publicista i pisac naučne fantastike, pored prognoza, daje i sumarni pregled velikih otkrića učinjenih u svetu za poslednjih stotinu i pedeset godina. Taj pregled, kaže on, „treba da ubedi svakoga da nikakva sadašnja imaginacija ne može da segne u razdoblje posle 2100. godine“.

Artur Klark to čak nije ni pokušao. Ali, unutar naznačenog razdoblja, on smelo prognozira: čovek će ovladati Zemljinom težom 2040. godine, brzinama bliskim brzini svetlosti 2070, proizvodnjom mašina inteligentnijih od njega samoga 2075, kontrolom klime te iste godine, a besmrtnost će postići oko 2095! Koliko vere možemo pokloniti ovim predviđanjima? To je, naravno, stvar svakog prosuditelja ponaosob, ali valja imati na umu da Klark u me da predviđa. Još 1945. godine, on je obznanio da će oko Zemlje kružiti stacionarni komunikacijski sateliti, i... to se obistinilo. U svom prvom romanu, 1947, označio je 1959. godinu kao godinu kada će na Mesec biti upućena prva raketa (tačno je pogodio), ali iskrcavanje ljudi na Mesec bio je predvideo za 1978, što se pokazalo „odveć konzervativnim”.

„Nas bi trebalo zanimati ili uznemiravati prvenstveno ono što će se događati u budućnosti nama samima ili generacijama koje dolaze neposredno iz nas.” — kaže Jugosloven Vladimir Muljević. „Takav stav prema budućnosti ne predstavlja neku uskogrudost ili egoizam, već konstruktivni smisao za realnost. Dugoročna predviđanja sadrže, naime, u sebi veliki faktor nesigurnosti, jer ovise o mnoštvu komponenata od kojih se mnoge još danas niti ne slute.”

Iako budućnost nije skok s motkom u dâlj, javljaju se (istina, retko) i futurolozi koji nastoje da proniknu u milenijume ispred nas. Klarkov zemljak Adrijan Beri smatra tako da će ljudski rod, da bi zadovoljio potrebe za energijom, i odgovorio na izazov demografske eksplozije, morati da prekroji čitav Sunčev sistem. Već do kraja 23. veka, čovek će uobičajiti putovanja do dalekih zvezda — kroz bezvremene koridore u svemiru; a u narednim vekovima i hiljadugodištima, ostvariće podvige o kojima danas i ne sanja da bi ih mogao sanjati.

Otkuda opredeljenja za tako daleke vidičke? I, da li je posredi i ovde samo puko bekstvo iz sadašnjosti?

Nova američka gnosa (čiji autori ostaju bezimni: oni beže od svakog publiciteta; zna se jednostavno da su to prinstonski astronomi, astrofizičari, fizičari i biolozi) primenjuje svoj ne sasvim izvorni pristup na proces istorijske sudbine čovečanstva u toku sledećih stotinu vekova. Njen vatreni francuski tumač Rejmon Rijs objašnjava da se „predviđanje, ako računa da bude prihvaćeno, treba da potvrdi na veoma dugom razdoblju”.

Ovi gnostici, u svakom slučaju, odlučno okreću leđa klasičnim anticipacijama, gde se istraživanje vremena slepo povodi za obrascem osvajanja

svemira. Odbojni prema inženjerskim ekstrapolacijama, baš kao i prema kazivanjima drogiranih — tih ronilaca kroz unutrašnji svemir, oni imaju za ishodišnu tačku podatak da „čovjek može da ovlada vremenom jedino preko svojih potomaka i obezbeđujući potomstvo“; otuda gnostici „s onu stranu Velike bare“ daju prvenstvo raznim vidovima demografije, nataliteta i prirodnog odbira.

Evo i jednog uzorka njihovog predviđanja.

Rast svetskog stanovništva trajaće još samo kratko vreme; opadajući priraštaj, koji je sada svojstven Zapadu, postaće sveopšta pojava; neki narodi, civilizacijski najotporniji, ponovo će nastaniti Zemlju namesto iščezlih „samoubilačkih naroda“. Nova američka gnosa predviđa fizički nestanak zapadne civilizacije, ali zato prorokuje sigurniju budućnost „dugovekim narodima“ (na primer: Kinezima), koji prkose vremenu „jer umeju da u najvećoj meri uspore mehanizme koji dovode do njihova nestajanja“.

Nezavisno od toga kako gledaju na vreme, proučavaoci budućnosti ne prestaju da se nad njega nadnose. Ispitujući pomno njegove mnogobrojne dimenzije: psihološku i atomsku, geološku i astronomsku, kosmičku i biološku, linearnu i cikličnu, koordinatnu i matematičku, apsolutnu i relativnu. I, stavljajući nam do znanja da čovek ostavlja za sobom svemir poznatih prizora i zvukova, kartografiše svemir neviđenog i nečutog, i zalazi hrabro sa svojom svećom u večitu pomrčinu.

Kuća u Jakšićevoj — preko puta kafane „Pevac“
— srušena 1928.